

TÜRKİYE'DE ÇOCUK İŞÇİLERİN DURUMU

Çiğdem ÇAĞLAYAN*

Giriş

Çocuk işçiliği tüm dünyada önemli bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir. Günümüzde çoğunluğu çevre kapitalist ülkelerde olmak üzere en azından 300 milyon çocuğun çalıştığı belirtilmektedir. Uluslararası ve ulusal düzeyde çocuk çalışmasının önlenmesine ilişkin projeler geliştirilmekle birlikte, kapitalist üretim ilişkileri içinde çocuk emeğinin ucuz işgücü kaynağı olması, ebeveynlerin işsizliği, yoksulluk, eğitim olanaklarından yoksunluk gibi nedenler çocukları çalışmaya itmektedir. Oysa çocukların çalışma yaşamı içinde yer almaları fiziksel ve zihinsel sağlıklarını olumsuz etkilemekte, kalıcı sakatlıklara ve hatta ölümlere neden olabilmektedir. Çocukların hem şimdiki hem de gelecekteki sağlıklarının korunması ve gelişmesi için, çocuk işçiliğinin tümüyle ortadan kaldırılması bir gerekliliktir.

Tanımlar

Çocuk işçiliği sorununun ortaya konmasında, bu alana ilişkin kullanılan tanımlamalar önem kazanmaktadır. Kimlere "çocuk" denildiği, "çocuk işçi" kavramıyla ne kastedildiği ve bunların nasıl tanımlandığı konusunda Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Office, ILO) ve Birleşmiş Milletler (BM) belgeleri belirleyici olmaktadır. BM Çocuk Hakları sözleşmesine göre 18 yaşın altındaki bireyler çocuk olarak tanımlanmıştır. Hem çocuk hakları sözleşmesi, hem de ILO'nun 182 sayılı sözleşmesine göre 5 yaş altı çocuklar bu kapsama dahil edilmeyip çalışan çocuk nüfusu olarak 5-17 yaş grubu çocuklar alınmaktadır (IPEC, 2006). Çalışan çocuklar kavramı, ekonomik olarak aktif bir işte çalışan çocukları tanımlamaktadır. Ekonomik olarak aktif tanımı içerisine, ücretli ya da ücretsiz olarak üretimde çalışan çocuklar ile bir başkasının yanında ev işlerinde çalışan çocuklar girerken, kendi ailesinde ev işlerinde çalışan çocuklar ekonomik olarak aktif kabul edilmemektedir (IPEC, 2006). Ekonomik olarak aktif olmayan işlerde

* Yrd. Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı

çalışan çocuk işçiler, çalışan çocuk sayımı içinde yer almamakta ve bu tür çalışan çocukların gerçek boyutu ise bilinmemektedir. Ekonomik olarak aktif olmayan işlerde çalışan çocukların boyutunun araştırıldığı bir çalışmaya göre, ekonomik olmayan işlerde çalışan çocukların sayısı hesaba katıldığında çalışan çocuk sayısının Gana’da 7-14 yaş çocuklarda %16’dan %66’ya, Guatemala’da %20’den %38’e çıktığı saptanmıştır (IPEC; UCW, 2007).

Sonuçta çalışan çocuk dendiğinde, ekonomik olarak aktif olan, bir mal ve hizmetin üretiminde yer almak koşuluyla, ücretli ya da ücretsiz işler, yarı veya tam zamanlı, formal ya da enformal sektörde, yasal ya da yasadışı işlerde çalışan çocuklar tanımlanmaktadır. Çocuğun kendi evindeki ev işlerinde çalışıyor olması, eğitim amaçlı okulda yapılan çalışmalar ile işsiz ve iş arayan çocuklar bu tanımlamanın dışında yer almaktadır (IPEC,2006).

ILO, çalışan çocuk kavramından daha dar kapsamlı “çocuk işçi” olarak tanımlanan bir başka kavrama daha istatistiklerinde yer vermektedir. Çocuk işçi olarak kastedilen ILO’nun 138 sayılı Asgari Yaş Sözleşmesiyle belirlenen çalışma yaşı sınırına göre 15 yaşın altında çalışan çocuklardır. Bu sözleşmede ayrıca ağır ve tehlikeli işlerde yaş sınırı 18 olarak belirlenmiştir.

Burada bir parantez açıp, ILO’nun çocukların çalışma yaşı konusunda getirdiği sınırlamaların hafif işler, ya da istisnalarla daha da aşağıya çekildiğini ve bir anlamda 12 yaşa kadar olan çocukların çalışmasına izin verdiklerini saptamak gerekir. Tablo 1’de ILO’nun 138 sayılı sözleşmesinde yer alan yaş sınırları gösterilmiştir.

Tablo 1: ILO 138 sayılı asgari yaş sözleşmesinde belirtilen çalışma yaşı sınırları

	En Küçük Çalışma Yaşı	İstisnalar
Genel	15	14
Hafif işler	13	12
Tehlikeli işler	18	16

Kaynak: Bilir N. ve Yıldız A. N., 2004

Tablo 1’den de anlaşılacağı gibi, çocuk işçilerin tanımlanması aşamasında çocukların çalıştıkları işler de önemlidir. Hafif işler olarak nitelendirilen işlerin, tanımlanması muğlak olup çocukların sağlığına ve gelişimlerine zararlı olmayan ve eğitimlerini aksatmayan işlerdir. ILO istatistiklerinde, sağlığa zararlı olmayan ve haftada 14 saati geçmeyen işler hafif işler olarak tanımlanmıştır. Çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri olarak tanımlanan diğer bir çalışma tipi, tehlikeli işlerde çalışma ve istenmeyen en kötü çalışma biçimleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Tablo 2’de yaş ve çalışma biçimlerine göre “çocuk işçi” olarak tanımlanan durumlar gösterilmiştir.

Tablo 2: "Çocuk İşçi" olarak tanımlanan durumlar

Yaş grupları	Çalışma Biçimleri			
	Tehlikeli Olmayan İşler (Haftada 43 saatten az ve tehlikeli olmayan işler)		Çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri	
	<u>Hafif İşler</u>	<u>Normal İşler</u>	<u>Tehlikeli İşler</u>	<u>İstenmeyen en kötü çalışma biçimleri</u>
	< 14 sa./- hafta	> 14 - < 43 sa./hafta	Tanımlanmış spesifik sanayi kolları ve >43 sa./hafta çalışılan işler	Kölelik, fahişelik ya da pornografi sektörü, silahlı çatışma vs.
5-11				
12-14				
15-17				

Kaynak: IPEC. 2006. Hagemann, F.; Diallo, Y.; Etienne, A.; Mehran, F.: *Global Child Labour Trends 2000 to 2004*.

Ülkemizde de 4857 sayılı İş Yasasına göre 15 yaşını doldurmamış çocukların çalıştırılmaları yasaklanırken, 14 yaşını doldurmuş ve ilköğretimini tamamlamış olan çocukların, bedensel, zihinsel ve ahlaksal gelişmelerine engel olmayacak hafif işlerde çalıştırılmalarına izin verilmiştir. Çocukların çalıştırılabilecekleri hafif işler ve çalışma koşullarına ilişkin çıkartılan Çocuk ve Genç işçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelikle (06 Nisan 2004), çocukların çalıştırılabilecekleri işler ve çalışma koşullarına düzenleme getirilmiştir. Yönetmelikte belirtilen hafif işler arasında düşme ve yaralanma tehlikesi olabilecek işler hariç, meyve, sebze çiçek toplama işleri, esnaf ve sanatkarların yanında satış işleri, büro hizmetlerine yardımcı işler, gazete, dergi ya da yazılı matbuatın dağıtım işleri (yük taşıma ve istifleme hariç), fırın, pastane, manav, büfe ve içkisiz lokantalarda komi ve satış elemanı gibi işler bulunmaktadır. Çocuk ve genç işçilerin çalıştırılmayacağı işler arasında ise gece dönemine rastlayan sürelerde yapılan işler, maden ocakları ile kablo döşemesi, kanalizasyon ve tünel inşaatı gibi yer altında veya sualtında çalışılacak işler, Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliğinde 18 yaşını doldurmamış kişilerin çalışmasının yasaklandığı işler bulunmaktadır (Bilir N. ve Yıldız A. N., 2004). Diğer tanımlamalar açısından Türkiye’de kullanılan kavramlar ILO belgeleriyle uyumluluk göstermektedir. Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yapılan Çocuk İşgücü Araştırmalarında kullanılan tanımlamalarda aşağıda gösterilmiştir.

Çocuk: Ankette 6-17 yaş arası bireyler çocuk olarak tanımlanmıştır.

Ekonomik işlerde çalışan (istihdam edilen): Bu anket için, aşağıda yer alan işbaşında olanlar ve işbaşında olmayanlar grubuna dahil olan 6-17 yaş grubundaki tüm nüfustur.

İşbaşında olanlar: Ücretli, maaşlı, yevmiyeli, kendi hesabına, işveren ya da ücretsiz aile işçisi olarak referans dönemi içinde en az bir saat bir ekonomik faaliyette bulunan kişilerdir.

İşbaşında olmayanlar: İşi ile bağlantısı devam ettiği halde, referans haftası içinde çeşitli nedenlerle (hastalık, tatil, izin vb.) işinin başında olmayanlar istihdamda kabul edilmektedir. Üretici kooperatifi üyeleri ile mesleki bilgilerini artırmak amacıyla belirli bir menfaat (aynı ya da nakdi gelir, sosyal güvence, yol parası, cep harçlığı vb.) karşılığında çalışanlar (çırak, stajyer vb.) da istihdamda kabul edilmektedirler.

Ev işlerinde çalışanlar: Ekonomik bir faaliyette bulunmayan ve referans dönemi içinde ailesine ev işlerinde (süresi ne olursa olsun, çamaşır veya bulaşık yıkama, kardeşleri veya diğer aile fertlerinin bakımı ile ilgilenme, yemek pişirme, evin içini ve dışını temizleme, alışverişe gitme vb.) yardımcı olanlar bu kapsamda alınmıştır.

Okula devam eden: Herhangi bir örgün eğitim kurumuna (ilköğretim veya lise) devam edenler, okula devam ediyor olarak tanımlanmıştır (TÜİK, 2007).

Çocuk İşçiliğinin Boyutu

ILO'nun 2004 yılı verilerine göre, tüm dünyada 5-17 yaş grubunda toplam 317 milyon ekonomik olarak aktif çalışan çocuk bulunduğu tahmin edilmektedir. Yaş grubu ve cinsiyete göre incelendiğinde 5-14 yaş grubunda 190 milyon çalışan çocuk bulunurken, erkek çalışan çocuk sayısı 171 milyondur. Tablo 3'de görüldüğü gibi, 5-14 yaş grubunda çalışan çocukların en fazla bulunduğu bölge Asya Pasifik bölgesi olurken, çocuk nüfusu içinde çalışan çocuk yüzdesi en fazla olan bölge Sahra-Altı Afrika bölgesidir (ILO; 2006). Çocuk işçiliği yalnızca çevre kapitalist ülkelerin bir sorunu olmayıp merkez kapitalist ülkelerde de görülmektedir. Her ne kadar 2004 yılı istatistiklerinde gösterilmese de, 2000 yılı verilerine göre merkez kapitalist ülkelerde 5-9 yaş grubunda 800 bin, 10-14 yaş grubunda 1 milyon 700 bin, 15-17 yaş grubunda ise 11 milyon 500 bin toplamda ise 13 milyon çocuğun çalıştığı saptanmıştır (IPEC, SIMPEC, 2002).

Tablo 3: Dünyada 5-14 yaş grubu çalışan çocukların bölgelere göre dağılımı
(2000-2004)

	Nüfus		Çalışan Çocuk Sayısı		İnsidans Hızı		İnsidans hızındaki değişim
	2000	2004	2000	2004	2000	2004	
Asya-Pasifik	655100	650000	127300	122300	19.4	18.8	-0.6
Sahra Altı Afrika	166800	186800	48000	49300	28.8	26.4	-2.4
Latin Amerika	108100	111000	17400	5700	16.1	5.1	-11.0
Diğer Bölgeler	269300	258800	18300	13400	6.8	5.2	-1.6
Toplam	1199400	1206600	211000	190000	17.6	15.8	-1.8

Kaynak: IPEC. 2006. Hagemann, F.; Diallo, Y.; Etienne, A.; Mehran, F.: *Global Child Labour Trends 2000 to 2004*.

Tanımlamalar bölümünde ayrımı yapıldığı üzere tüm dünyada bulunan "çocuk işçi" sayısı ise 218 milyon olarak tahmin edilmektedir. Bu çocukların yaş dağılımına bakıldığında 5-11 yaş grubunda 108 milyon, 12-14 yaş grubunda 58 milyon ve 15-17 yaş grubunda 52 milyon kadar çocuk bulunurken, cinsiyet açısından bakıldığında 5-11 yaş grubunda kız çocukların daha fazla bulunduğu (%50.7), diğer yaş gruplarında ise erkek çocukların daha fazla çalıştığı (sırasıyla %51 ve %62) saptanmıştır. Tüm bu rakamlar uluslararası düzenlemelere ve yasaklamalara karşın çocuk işçiliğinin özellikle 5-11 yaş grubunda görülmeye devam ettiğini göstermektedir. Bu rakamlardan daha vahimi hem ekonomik aktif çocukların hem de çocuk işçilerin önemli bir bölümünün çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri olarak tariflenen işlerde çalışmasıdır. Tablo 4'te yaş grupları ve cinsiyete göre tehlikeli işlerde çalıştırılan çocuklara ait tahminler gösterilmiştir.

Çocuk işçiliğinin önemli bir sorun olarak varlığını sürdürdüğü Türkiye'de 1927 yılında yapılan ilk sanayi sayımında çocuk işçilerin çokluğu dikkat çekicidir. Bu yılda tarımda çalışanların %51.5'i sanayide çalışanların %15.4'ünü çocuklar oluştururken, 14 yaşın altında çalışan çocuk sayısı 22 684 olarak saptanmıştır. Bu sayı 1952 yılında 26 800'e yükselmiştir. Sonraki yıllarda TÜİK tarafından yapılan Hanehalkı İşgücü Araştırmalarında bu sayının arttığı 1990 araştırma sonucuna göre 12-14 yaş grubunda çalışan çocuk sayısının 1.3 milyonu aştığı saptanmıştır (Bilir N ve Yıldız A. N., 1998).

Tablo 4: Ekonomik aktif çocuklar, çocuk işçi ve tehlikeli işlerde çalışan çocukların yaş ve cinsiyete göre dağılımları, 2004.

Yaş Grubu ve Cinsiyet	Ekonomik Aktif Çocuklar (EAÇ) (000)	Çocuk İşçi (Çi) (000)	EAÇ içinde Çi %	Tehlikeli İşlerde Çalışanlar (TiÇ) (000)	EAÇ içinde TiÇ %	Çi içinde TiÇ %
5-11 yaş	107 647	107 647	100	40 235	37.4	37.4
Erkek	53 103	53 103	100	20 325	38.3	38.3
Kadın	54 544	54 544	100	19 909	36.5	36.5
12-14 yaş	83 072	58 105	69.9	34 157	41.1	58.8
Erkek	44 706	31 848	71.2	20 693	46.3	65.0
Kadın	38 366	26 257	68.4	13 464	35.1	51.3
15-17 yaş	126 683	51 911	41.0	51 911	41.0	100
Erkek	70 609	32 250	45.7	32 250	45.7	100
Kadın	56 073	19 661	35.1	19 661	35.1	100
Toplam	317 402	217 663	68.6	126 302	39.8	58.0
Erkek	168 418	117 201	69.6	73 268	43.5	62.5
Kadın	148 983	100 462	67.4	53 035	35.6	52.8

ILO tarafından başlatılan Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Programına (International Programme on the Elimination of Child Labour, IPEC) 1992 yılında katılan Türkiye ILO ile ortak yürütülen Çocuk İşgücü Araştırmalarını başlatmış, 1994, 1999 ve son olarak 2006 yılında Hanehalkı İşgücü Araştırması ile birlikte üçüncüsü yapılmıştır. Bu araştırmalardan elde edilen sonuçlar Tablo 5'te sunulmuştur.

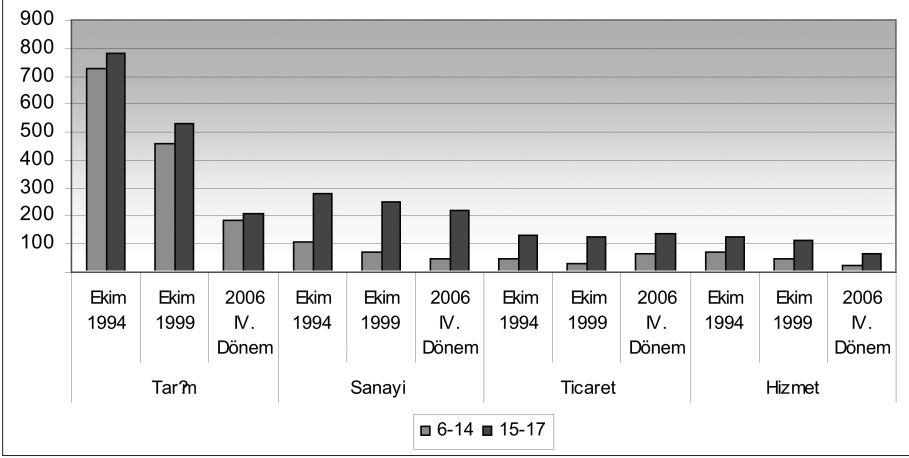
Tablo 5- Çocuk İşgücü Temel Göstergeleri, (Bin kişi)

	1994	1999	2006
6-17 yaş grubundaki nüfus	14 968	15 821	16 264
İstihdam (6 ve yukarı yaş)	20 984	22 124	22 963
İstihdam (6-17 yaş)	2 269	1 630	958
İstihdam Oranı (6-17 yaş)	15.2	10.3	5.9
Kent	611	478	457
Kır	1659	1151	502
Erkek	1372	955	632
Kadın	898	675	326
Tarım	1 510	990	392
Tarım-dışı	759	640	566
Ücretli veya yevmiyeli	648	617	513
Kendi hesabına veya işveren	52	28	26
Ücretsiz aile işçisi	1570	985	420

Kaynak: TÜİK, Çocuk İşgücü Araştırması 2006.

Bu verilere göre Türkiye’de çalışan çocukların genel olarak kırdaki, tarımda ve ücretsiz aile işçisi olarak çalıştıklarını söylemek mümkündür. Grafik-1’de çalışan çocukların sektörlere göre dağılımı verilmiştir.

Grafik 1- Sektörlere Göre Çalışan Çocuklar

Türkiye’de 2006 araştırmasına göre 6-17 yaş grubundaki çocukların %5.9’u ekonomik işlerde çalışırken, %43.1’i ev işlerinde çalışmakta, %51’i ise hiçbir işte çalışmamaktadır. Ev işlerinde ailesine yardımcı olduğunu ifade eden 7 milyon 4 bin çocuğun, %61.2’sini kız çocukları oluşturmaktadır (4 milyon 289 bin kişi). Okula devam eden çocukların %42.8’i ev işlerine yardımcı olurken, okula devam etmeyen çocukların %44.4’ü ev işlerine yardımcı olmaktadır (TÜİK, 2007).

Tablo-5’te yıllar içinde çalışan çocukların sayısının azaldığı, 1994’te 6-17 yaş grubundaki çocukların %15’nin çalıştığı 2006’ya gelindiğinde bu oranın %6’ya düştüğü görülmektedir. Genel istihdam içinde çocuk işçilerin payına baktığımızda 1994 yılında %11, 1999’da %7 ve 2006’da %4 düzeyinde olduğunu da hesaplamak mümkündür. Bu azalmada son yıllarda ILO’nun 138 sayılı asgari yaş ve 182 sayılı sözleşmesinin imzalanması sonucu uygulanan bazı önlemler ile sekiz yıllık zorunlu eğitim yasasının çıkartılmasının etkisi olmakla birlikte çocuk işçiliğinin önlenmesi mümkün olmamıştır. Öte yandan 2006 yılındaki sonuçlara göre ilk kez tarım dışı sektörde çalışan çocukların tüm çalışan çocuklar içinde payının (%59) yükseldiği, daha önce kırdaki çalışmanın kentte çalışmaya göre 2.5 kat fazla olmasına karşın 2006’da neredeyse eşitlendiği görülmektedir (TÜİK, 2007). Çocuk istihdamındaki bu değişimin bir benzeri kadın istihdamında da yaşanmış, geçmişte kadınların kırdaki kente göre yüksek olan işgücüne katılım oranları kırdaki tarımsal istihdamın azalmasına koşut olarak düşmüştür. Bu durumun nedeni, 1995–2006 arası dönemde tarım sektöründeki istihdamın hızla azalması, buna

karşılık sanayi istihdamı artışının sınırlı kalması ve bu artışın daha çok hizmet sektöründe ortaya çıkması ve enformel istihdam biçimlerinin yaygınlaşmış olmasıdır (Toksöz G., 2007). Çocuk işçiliğinde de enformel çalışma yaygındır. Çocuk İşgücü Araştırmasına göre çalışan çocukların %43,8'i ücretsiz aile işçisi olarak çalışırken %53'ü ücretli veya yevmiyeli çalışmaktadır. Öte yandan 2006 yılı SSK istatistiklerine göre sigortalı çırak sayısı sadece 248 340'tır. Yine aynı yılda 14-17 yaş grubunda sigortalı sayısı 178 979'dur (SSK, 2006). Dolayısıyla kentlerde çocuk işgücünün artması enformel sektörün yaygınlığına ve ucuz işgücü istemine denk gelmektedir.

Çalışan Çocukların Çalışma Koşulları

Çocuk işgücü anketlerinde çalışma koşullarına ilişkin olarak haftalık çalışma süreleri ve aylık kazanç soruları çocukların çalışması konusunda genel bir bilgi vermektedir. Buna göre Türkiye genelinde 6-17 yaş grubunda ekonomik işlerde çalışan çocukların haftalık ortalama fiili çalışma süresi 37.4 saattir. Kentsel yerlerde çocukların ortalama fiili çalışma süresi 51 saat iken, kırsal yerlerde bu 30.5 saattir. Bu durumda kentsel yerlerde çocukların büyük çoğunluğunun yasal çalışma süresinden daha fazla çalıştıkları söylenebilir. Haftada 7 saatten daha az çalışan çocukların oranı kentsel yerler için %0.5 iken, 63 saatten fazla çalışan çocukların oranı %18.5'tir (DİE, ILO, 1999).

Kentsel alanda çalışan çocukların çalışmalarına ilişkin olarak Kocaeli Mesleki Eğitim Merkezine devam eden çalışan çocuklarda yaptığımız araştırmanın sonuçları da oldukça çarpıcıdır. Bu çalışmada çocukların günlük çalışma sürelerinin ortalama 11.2 ± 1.4 saat olduğu saptanmıştır. Ayrıca çocukların %38'i gece çalışması yaptıklarını, %52'si de iş bitene kadar çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Çocukların %63'ü yıllık izin kullanırken bunların %54'ü ise izinleri sırasında herhangi bir ücret almadıklarını belirtmişlerdir (Çağlayan ve ark, 2009).

Ekonomik işlerde çalışıp gelir getiren çocukların bu faaliyetlerinden dolayı elde ettikleri aylık kazanç ortalaması Ekim 1999 döneminde yaklaşık olarak 117 ABD dolarına karşılık gelmektedir. Ayrıca asgari ücretin altında kazanç getiren çocukların oranı %62.6'dır. Bu nedenle çocuk işgücünün bir boyutu da çocuğun ucuz işgücü olarak görülmesidir (DİE, ILO, 1999).

Türkiye'de küçük ve orta ölçekli işyerlerinde çalışan her üç işçiden biri 18 yaşın altındadır. Bu nedenle çocukların çalıştığı pek çok işyerinde de fiziksel ortam koşulları çok kötüdür. İş yerlerinde havalandırma, su ve besin temizliği gibi temel temizlik koşulları bakımından olan yetersizliklerin yanı sıra, çalışılan ortamın darlığı, katı disiplin kuralları gibi çalışma koşullarını daha olumsuz hale getiren uy-

gulamalar vardır. Öte yandan işyerinde kullanılan alet ve makineler eski olup, yeterli koruyucu malzeme de bulunmamaktadır (Bilir N. ve Yıldız A. N., 2004).

Çalışan Çocukların Çalışma Nedenleri

Türkiye genelinde ekonomik işlerde çalışan 6-17 yaş grubundaki çocukların çalışma nedenlerinde %38.4 ile ilk sırayı "hanehalkı gelirin katkısında bulunmak", ikinci sırayı %19.8 ile "hanehalkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak", üçüncü sırayı %15.9 ile "ailesi istediği için çalışmak" almaktadır. Bunu %10.4 ile "iş öğrenmek, meslek sahibi olmak" takip etmektedir. Ekonomik işlerde çalışıp gelir getiren çocukların ortalama kazancı, hanehalkının aylık ortalama gelirinde yaklaşık %20'lik bir artış sağladığı da göz önüne alındığında, çocukların çalışma nedenini açıklayan diğer bir neden de yoksulluktur. Kocaeli'de yaptığımız çalışmanın sonuçları da benzer özellikler göstermiş olup, özellikle erkeklerde daha fazla olmak üzere çalışan çocukların yoksul, eğitim düzeyi düşük ve kalabalık ailelerden geldikleri ve %38 oranında başka kardeşlerinin de çalışmakta olduğu saptanmıştır.

Çocukların çalışma nedenleri arasında en temel olanı ailelerinin yoksulluğu olduğu kadar, patronlar açısından çalıştırılma nedenleri ucuz işgücü olarak görülmeleri, kolay yönetilebilir olmaları ve bazı işlerde çalışmaya elverişli olmalarıdır (IPEC, 2007). Çalışma koşullarında da görüldüğü gibi, çocuklar uzun sürelerle ve düşük ücretlerle çalıştırılmakta bu durum ise işveren açısından karlılığı artırmaktadır. Tıpkı sanayileşmenin ilk dönemlerinde olduğu gibi, günümüzde de küreselleşen ekonomi nedeniyle işgücünün daha ucuz olduğu coğrafyalara kayan uluslar arası sermaye için kadın ve çocuklar vazgeçilmez ucuz işgücü kaynağı konumundadır. Bu konudaki en çarpıcı örnek uluslararası şirketlerin, spor malzemelerinin üretiminde işçilik maliyetini düşürmek için çocuk emeğine başvurmalarıdır. Şirketlerin kendi isimlerini gizlemek için işi yerli taşeronlara yaptırdıkları ve onların da işi evlere parçabaşı verdikleri bilinmektedir. Yapılan araştırmalar Türkiye'de de çocuk işçiliğinin büyük oranda küçük işletmelerde ve enformel sektörde yaygınlığını ortaya koymaktadır. Özellikle son dönemlerde kentte çocuk işçiliğinin yaygınlaşması, köyden kente göç, sanayileşme, kent yoksulluğu, enformel sektörün gelişimi, örgün eğitimin başarısızlığı gibi pek çok etmenin etkileşiminin bir ürünüdür (Duyar ve Özener, 2003).

Çalışmanın Çocuk Sağlığı Üzerine Etkileri

Yapılan çalışmalar göstermiştir ki özellikle erken yaşlarda çalışmaya başlayan çocukların fiziksel ve zihinsel sağlıkları olumsuz etkilenmektedir. Çocuklar bü-

yüme ve gelişme devresinde oldukları için anatomik, fizyolojik ve psikolojik olarak yetişkinlerden farklı özellikler gösterir. Bu farklılıklar nedeni ile çalışma ortamından kaynaklanan tehnelere karşı erişkinlere göre daha duyarlıdırlar. Çocukların sıklıkla çalıştıkları iş kolları olan, tarım, küçük ve orta ölçekli işletmeler, hizmet sektörü hatta ev işlerinde bile birçok kimyasal ve fiziksel etkene maruziyetleri söz konusudur. Örneğin tamirci çıraıkları genellikle kullanılan aletlerin temizliğiyle sorumlu olduklarından bunların temizliği sırasında kullanılan solvent ya da güçlü alkalilere maruz kalırlar. Bu ve benzeri toksik kimyasallar, toz, duman, gürültü, soğuk ya da sıcak gibi fiziksel etkenler, çeşitli biyolojik etkenler ve ergonomik etkenler çocukların sağlıklarını olumsuz olarak etkiler. Ayrıca iş yerinde kişisel koruyucu malzemelerin bulunmayışı, ya da çocuklara uygun olmayışı, ya da maruziyet sınır değerlerinin erişkinlere göre belirlenmesi gibi nedenler çocukların sağlıklarını olumsuz etkileyen diğer etkenlerdir (Forastieri V. 2002). Tüm bunların yanı sıra çalışma koşulları bölümünde bahsettiğimiz gibi, uzun çalışma süreleri, ağır fiziksel işler, dinlenme sürelerinin azlığı gibi nedenler de eklenince çocuklarda kalıcı sakatlıklara varan fiziksel gelişimlerinin geri dönüşümsüz olarak etkilemediği birçok sorun ortaya çıkmaktadır.

Fiziksel gelişimlerinin yanı sıra, eğitim olanaklarının dışında kalmak, çocukluğa özgü oynamak ve eğlenmek gibi aktiviteleri yapamamak, işyerinde patronları tarafından horlanmak hatta dövölmek gibi kötü muamelelere maruz kalmak, çalışan çocukların ruhsal sağlığını da olumsuz etkilemektedir. Ayrıca çocuklarda risk kavramı ve algılamasının tam olarak gelişmemesi, deneyimsiz ve meraklı olmaları nedeniyle iş kazası geçirme riskleri de artmıştır (Bilir N. ve Yıldız A. N., 2004).

Çalışan çocukların sağlıkları değerlendirilirken, büyüme ve gelişme parametreleri, beslenme durumları, iş kazaları ve işle ilişkili hastalıkların sıklığı, psikososyal durumları araştırılmaktadır (Forastieri V.2002).

Türkiye’de çalışan çocukların fiziksel gelişimleri ve beslenme durumları ile ilgili yapılmış çeşitli çalışmalar bulunmaktadır (Fişek G. 1986, Fırat M. 1998, Duyar ve Özener 2003, Çağlayan ve ark 2009). Bu çalışmalarda çalışan çocukların fiziksel gelişimlerinin etkilendiği ve çalışmayan çocuklara göre daha kısa ve zayıf oldukları, vücut yapılarında deformitelerin olduğu saptanmıştır. Duyar’ın araştırmasında aynı sosyoekonomik düzeye sahip çalışan ve çalışmayan çocuklar araştırmaya alındığından sosyoekonomik düzeyden bağımsız olarak çalışmanın çocuğun bedensel yapısında oluşturduğu değişiklikler ortaya konmuştur. Bu araştırmanın sonuçlarına göre çalışan çocuklar okula devam eden yaşlılarından 1,5 kg daha düşük kilolu (bazı yaşlarda 3.35 kg.), 3 cm daha kısa (bazı yaşlar-

da 4.5 cm.) saptanmıştır. Ayrıca çalışan çocukların vücut yapısı çarpık bir gelişim göstermekte olup, işçi çocuklar, kısa boylu, kısa bacak ve kollu, ancak geniş kemikli, iri kaslı ve daha az yağ dokusuna sahiptirler. Araştırmacıların deyişiyile işçi çocuklarda ortaya çıkan bu tür değişimler çalışma yaşamında karşılaşılan güçlüklerle karşı küçük bedenlerin göstermiş olduğu morfolojik tepkilerdir (Duyar ve Özener, 2003).

İş kazası ve meslek hastalıkları işçi sağlığının en önemli göstergeleridir. Yukarıda belirtilen nedenlerle çocuk işçiler daha fazla iş kazası geçirme eğilimindedirler. Dünyada her yıl 10 bin çocuğun meslek hastalığı ve işkazası nedeniyle hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir (Bilir N. ve Yıldız A. N., 2004). Yukarıda belirtilen nedenlerle çocuk işçiler daha fazla iş kazası geçirme eğilimindedirler. Ancak Türkiye’de çalışma hayatına ilişkin istatistikler bu alandaki sorunu göstermekten çok uzaktır. SSK istatistiklerine göre 2006 yılında 14-17 yaş grubunda toplam 2789 (%1.6) çocuk iş kazası geçirmiş olup, bu çocuklardan 8’i sürekli iş göremez hale gelmiş, 3’ü ise yaşamlarını kaybetmiştir (SSK, 2006).

Ekim-1999 Çocuk İşgücü Anketi sonuçlarına göre de; Türkiye genelinde 6-17 yaş grubunda ekonomik işlerde çalışan çocukların iş kazası veya çalışma ortamından kaynaklanan hastalıklara maruz kalıp kalmadıkları incelendiğinde, çocukların %1.6’sının bir iş kazası veya meslek hastalığı geçirdiği görülmektedir. Bir iş kazası veya meslek hastalığı geçiren çocuklarda ilk sırayı %26.1 ile “kırık-çıkık”, ikinci sırayı %19.5 ile “burkulma-incinme”, üçüncü sırayı ise %15 ile “enfeksiyon hastalıklarının” aldığı görülmektedir (DİE, ILO. 1999) . Gerek SSK istatistiklerinde gerekse Çocuk İşgücü Anketinde iş kazası geçirme hızı %1.6 düzeyinde saptanmış olsa da yerel düzeyde yapılan çalışmalarda daha yüksek hızlar saptanmıştır. Fırat (1998)’in yaptığı çalışmada çocuk işçilerin iş kazası geçirme oranı %39.6’dır. Karadağ (1993)’in yaptığı araştırmaya göre çocuk işçilerin iş kazası geçirme oranları %48’dir. Araştırma kapsamındaki M.E.M. öğrencilerinden %24.5’inin bir kez kaza geçirdiği, %12.9’unun iki kez kaza geçirdiği, %11.2’sinin üç kez kaza geçirdiği, %22.8’inin dört ve üzeri kaza geçirdiği görülmüştür. Kocaeli’de yaptığımız bir çalışmada mesleki eğitim merkezi öğrencilerinin %71.4’ünün altı aylık bir sürede en az 1 ya da daha fazla iş kazası geçirmiş olduğu saptanmıştır. Geçirdikleri iş kazaları sonucunda çocukların %11.6’sı üç günden az, %3.9’u sekiz gün ve üzeri iş göremez duruma gelmişlerdir. Ortalama altı ay ile sınırlandırılan iş kazaları sonucunda “kalıcı sakatlık” oluşmaların oranı %1,7’dir (Geçer ve Çağlayan 2004). Görüldüğü gibi daha yaşamlarının başlangıcında çocuklar kalıcı sakatlıklara uğramakta ve tüm gelecekleri etkilenmektedir. Çalışan çocukların psikososyal sorunları ile ilgili yapılmış çalışmalarda da

psikolojik bakımdan etkilendikleri ve yaşlılarına göre daha fazla sorun yaşadıkları görülmüştür. Kocaeli’de yaptığımız çalışmada çocuk işçilerin %44’ünde bir psikolojik rahatsızlık saptanırken, Zonguldak’ta yapılmış başka bir çalışmada mesleki eğitim merkezine giden çalışan çocuklarda, diğer okullarda okuyan çocuklara göre anksiyete, depresyon, somatik sorunlar gibi birçok psikosozal sorunun anlamlı ölçüde daha fazla görüldüğü saptanmıştır (Kıran S ve ark. 2007).

Sonuç

Çocuk işçiliği emek sömürsünün en ağır yaşandığı ve sonuçları itibariyle bir ülkenin geleceğini oluşturan çocukların sağlıklarını, geleceklerini hatta yaşamlarını yitirmelerine neden olan önemli bir insanlık sorunudur. Çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması da acil ve ertelenemez önceliklidir. Bu sorunun çözümü için uluslararası sözleşmeler ya da yasaların varlığı yetmemektedir. Çocukları çalışmaya iten nedenlerin başında gelen ailelerinin yoksulluğunun ve ebeveynlerinin işsizliğinin önlenmesi bu alana ilişkin yapılacak en temel müdahalelerden biridir. Eğitimin tüm çocukların bir insanlık hakkı olduğu gerçeğinden hareketle her çocuk için ücretsiz, ulaşılabilir, nitelikli eğitim ortamı yaratılmalıdır. Çocuk işçiliğinin önlenmesi ile ilgili yasaların uygulanması için hükümetlerin ve demokratik kitle örgütlerinin politik kararlılık göstermesi gereklidir. Çocukların çocukluklarını çalışma yaşamının dışında geçirmeleri ve bu dönemlerini öğrenerek, eğlenerek ve sağlıklı gelişerek geçirmelerini sağlamak hepimizin sorumluluğudur.

Kaynaklar

1. IPEC. (2006) Hagemann, F.; Diallo, Y.; Etienne, A.; Mehran, F.: Global Child Labour Trends 2000 to 2004. ILO, Statistical Information and Monitoring Programme on Child Labour (SIMPOC), Geneva.
2. IPEC; UCW. (2007) Children’s non-market activities and child labour measurement: A discussion based on household survey data. ILO, Geneva.
3. TÜİK. (2007). Çocuk İşgücü Araştırması 2006. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=482>
4. IPEC, SIMPEC. (2002). Every Child Counts. New Global Estimates on Child Labour. ILO, Geneva.
5. Bilir N., Yıldız A. N. (1998) Türkiye’de İş Sağlığı Konusuna Tarihsel Bakış. Hacettepe Halk Sağlığı Vakfı Yayın No:98/12
6. Toksöz G. (2007) Türkiye’de Kadın İstihdamının Durumu. Uluslararası Çalışma Ofisi, Ankara
7. SSK (2006) İstatistik Yıllığı. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı SSK Genel Müdürlüğü. Ankara

8. DiE, ILO.(1999) Türkiye’de Çocuk İşgücü. Ankara
9. Caglayan C., O. Hamzaoglu, C.I. Yavuz ve S. Yuksel.(2009) The Working Conditions and Health Status of Child Workers: A Cross Sectional Study on the Students of an Apprenticeship School in Kocaeli. *Pediatrics International*, *doi: 10.1111/j.1442-200X.2009.02881.x
10. Bilir N., Yıldız A.N. (2004) İş Sağlığı ve Güvenliği. Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2004.
11. IPEC. (2007). Child labour wages and productivity: Results from demand-side surveys. ILO, Geneva.
12. Duyar I., Özener B.(2003) Çocuk İşçiler. Çarpık Gelişen Bedenler. Ütopya Yayınları: 79
13. Forastieri V. (2002) Children at Work: Health and Safety Risks. Geneva: International Labor Office; Second Edition. 2002
14. Fişek G. (2003) Çocuk işçilerin mediko-sosyal sorunları araştırması 1986. Çalışma Ortamı Dergisi, Mayıs, 2003
15. Fırat M. (1998). 15 Yaş Altı Çalışan Çocuklar ile Aynı Yaş Grubundaki Okuyan Çocukların Sağlık ve Sosyal Yönden Karşılaştırılması. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Ana Bilim Dalı, İstanbul.
16. Karadağ (1993). Oto Sanayi İşkolunda Çırak Olarak Çalışan Çocuk ve Genç İşçilerin Çalışma Koşulları, İş Kazaları, İş Güvenlikleri ve Sosyoekonomik Durumlarının İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
17. Geçer H., Çağlayan Ç. (2004) Kocaeli Mesleki Eğitim Merkezi Öğrencilerinde İş Kazası Sıklığı. *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*;20:27-33
18. Kiran, S., A. Unal, F. Ayoglu, N. Konuk, A. Ocakci ve E. Erdogan, (2007) "Effect of Working Hours on Behavioral Problems in Adolescents: A Turkish Sample," *Neurology, Psychiatry and Brain Research*, 14, 103-110